

СТЕЧИШИН А. В.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та публічного
управління (сумісник)*(Заклад вищої освіти «Університет
Короля Данила»)*Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 340.15:352(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.5>**ІСТОРИЧНІ ФОРМИ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У МІСЦЕВОМУ ВРЯДУВАННІ:
ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МОДЕЛІ**

Стаття присвячена комплексному аналізу історичних форм участі громадян у місцевому врядуванні на українських землях, зосередженому на виявленні їхніх правових традицій та інституційних моделей. Здійснено дослідження витоків колективного управління територіями, починаючи від візових зборів Київської Русі, інститутів магдебурзького права та козацьких рад до інституцій громадського самоврядування в умовах імперських трансформацій XIX – початку XX ст. У роботі показано, що ці традиційні форми забезпечували баланс між автономією місцевих громад та державними інтересами, формуючи особливу правову культуру, засновану на принципах колегіальності, рівності та взаємної відповідальності. Особливу увагу приділено інституційним механізмам участі, що змінювалися залежно від політичних режимів: від автономних міських і козацьких органів до земств Російської імперії та муніципалітетів Австро-Угорщини, а також радянських рад, які внаслідок централізації втратили свою демократичну сутність. Наголошено на трансформації моделей громадської участі в період незалежності України, що пов'язана з конституційним закріпленням місцевого самоврядування, проведенням децентралізаційної реформи та впровадженням європейських стандартів партисипативної демократії. Водночас окреслено вплив повномасштабної війни росії проти України на функціонування громад, які стали осередками самоорганізації, спротиву та відновлення. У статті обґрунтовано необхідність гармонізації історичних правових традицій із сучасними інституційними моделями місцевого врядування, що передбачає модернізацію законодавства, розвиток інструментів електронної демократії, посилення правової освіти й міжнародної співпраці. Зроблено висновок, що поєднання історичних форм громадської участі із сучасними підходами здатне забезпечити стійкість і ефективність системи місцевого самоврядування, зміцнити громадянське суспільство та сприяти збереженню української правової ідентичності в умовах євроінтеграційних процесів і глобалізаційних викликів.

Ключові слова: *місьцеве самоврядування, правові традиції, громадська участь, інституційні моделі, децентралізація, партисипативна демократія, правова культура, громадянське суспільство.*

**Stechyshyn A.V. Historical forms of citizens' participation in local governance:
legal traditions and institutional models**

The article is devoted to a comprehensive analysis of the historical forms of citizens' participation in local governance in the Ukrainian territories, focusing on identifying their legal traditions and institutional models. The study explores

the origins of collective territorial management, starting from the *veche* assemblies of Kyivan Rus, the institutions of Magdeburg law, and Cossack councils to the institutions of community self-government under the imperial transformations of the 19th – early 20th centuries. The paper demonstrates that these traditional forms ensured a balance between the autonomy of local communities and state interests, forming a unique legal culture based on collegiality, equality, and mutual responsibility. Special attention is paid to the institutional mechanisms of participation, which evolved depending on political regimes: from autonomous urban and Cossack bodies to the *zemstvo* institutions of the Russian Empire and municipalities of the Austro-Hungarian Empire, as well as the Soviet councils, which, due to centralization, lost their democratic essence. The article emphasizes the transformation of models of public participation during the period of Ukraine's independence, which is associated with the constitutional enshrinement of local self-government, the implementation of decentralization reform, and the introduction of European standards of participatory democracy. At the same time, the impact of Russia's full-scale war against Ukraine on the functioning of communities, which have become centers of self-organization, resistance, and recovery, is highlighted. The article substantiates the need to harmonize historical legal traditions with modern institutional models of local governance, which involves legislative modernization, e-democracy tools, strengthening legal education, and international cooperation. It concludes that the combination of historical forms of civic participation with modern approaches can ensure the resilience and efficiency of the local self-government system, strengthen civil society, and contribute to preserving Ukraine's legal identity in the context of European integration processes and globalization challenges.

Key words: *local self-government, legal traditions, civic participation, institutional models, decentralization, participatory democracy, legal culture, civil society.*

Вступ. Дослідження історичних форм участі громадян у місцевому врядуванні є ключовим для розуміння генези демократичних процесів і трансформації суспільно-правових інститутів в Україні. Участь громади у вирішенні місцевих справ традиційно розглядалася як важливий елемент народовладдя, що забезпечував баланс між централізованою владою та саморегуляцією територіальних колективів. Водночас правові традиції, що формувалися на українських землях, демонструють різноманітність моделей залучення громадян – від вічових зібрань княжої доби та інститутів магдебурзького права до козацьких рад та громадських сходів. У сучасному правовому полі зростає потреба у комплексному переосмисленні цих традицій із урахуванням викликів воєнного стану, європейської інтеграції та глобалізаційних процесів.

Наукова актуальність проблеми зумовлена необхідністю дослідження правових засад участі громадян у місцевому самоврядуванні як чинника становлення української правової ідентичності. Вивчення історичних моделей залучення громади дозволяє визначити закономірності формування правосвідомості та інституційних практик, що впливають на сучасну демократизацію. Особливої уваги заслуговує аналіз впливу радянської централізованої системи на деформацію традицій громадського самоврядування, що ускладнює їхнє відновлення в посттоталітарний період.

Суспільна актуальність дослідження полягає у потребі модернізації інститутів місцевого самоврядування, підвищення рівня участі громадян у прийнятті рішень і зміцнення правової культури. В умовах повномасштабної війни Росії проти України саме громади стали важливими осередками спротиву, самоорганізації та підтримки державності, що підтверджує практичну значущість історично сформованих моделей самоврядування. Окреслення механізмів гармонізації правових традицій із сучасними інституційними підходами сприятиме не лише побудові ефективної системи місцевого врядування, а й формуванню стійкої правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі дослідження форм громадської участі у місцевому врядуванні акцентуються на поєднанні історико-правових традицій із сучасними демократичними моделями управління. Дослідники підкреслюють, що розвиток місцевого самоврядування має глибокі історичні корені, що виявляються у звичаєвих практиках та нормативних джерелах, які закладали основи автономії громад. Поступово ці традиції трансформувалися в більш структуровані інституційні моделі, що забезпечували баланс між владними повноваженнями та участю населення. Значна увага приділяється аналізу міжнародних документів та стандартів, що визначають рамки для вдосконалення механізмів залучення громадян. Окремі дослідження акцентують на необхідності посилення інституційної спроможності місцевого самоврядування та формуванні ефективних каналів взаємодії громад із владою. Важливою тенденцією є розгляд громадської участі не лише як права, але і як інструмента стратегічного розвитку територій, особливо в умовах кризових чи перехідних періодів. Такі підходи дозволяють інтегрувати європейські принципи демократичного управління в національні правові системи. Водночас наголошується на викликах, пов'язаних із подоланням патерналістських моделей та формуванням активної громадянської позиції.

Назагал, методологічною основою нашого дослідження стали праці С. Будник, М. Кобилецького, І. Пирого, М. Пирого, В. Пруса, І. Чикаренко, Д. Ядранського та ін.

Постановка проблеми. Метою статті є комплексний аналіз історичних форм участі громадян у місцевому врядуванні на українських землях, з'ясування їхнього правового змісту та інституційних особливостей, а також визначення їхнього впливу на формування сучасної моделі місцевого самоврядування. Для досягнення цієї мети передбачається: по-перше, дослідити правові традиції громадської участі в управлінні територіями від княжої доби до початку XX століття; по-друге, проаналізувати інституційні механізми залучення громадян до вирішення місцевих питань у різні історичні періоди; по-третє, виявити закономірності та виклики трансформації цих моделей у контексті становлення демократичного правопорядку та сучасних процесів децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Історичні форми громадської участі в управлінні територіями становлять фундамент правової культури українського народу та відображають особливості становлення і розвитку його державності. У княжу добу механізми залучення громадян до прийняття рішень реалізовувалися через інститути вічових зборів, що функціонували як форма колективного управління важливими справами громади. Віче виконувало не лише політичні, а й правотворчі та правозастосовчі функції, будучи простором для вироблення рішень, обов'язкових для всієї територіальної спільноти. Важливо підкреслити, що такі зібрання були не лише елементом політичної участі, але й формували первинну правосвідомість, закладаючи традиції колективної відповідальності за результати управлінських рішень.

Вагомим етапом у розвитку правових традицій стало впровадження магдебурзького права, яке поширювалося на значну кількість українських міст із XIV століття. Магдебурзьке право передбачало широку автономію міських громад, створюючи розгалужену систему органів міського самоврядування (магістрати, війтівські суди, лави), що забезпечували вирішення питань місцевого значення [3, с. 96]. Участь громадян у таких інституціях мала як безпосередній (через участь у зборах чи вибори представників), так і опосередкований характер, що сприяло утвердженню традицій правової рівності та взаємної відповідальності між членами громади й владою. Дослідники слушно зазначають, що магдебурзьке право стало інструментом правової європеїзації українських земель, формуючи правову культуру, орієнтовану на баланс інтересів громади та державної влади [3, с. 104].

Особливого значення у формуванні правових традицій громадської участі набули козацькі ради та інститути самоврядування Запорозької Січі. Ці форми управління характеризувалися високим рівнем партисипативності: усі ключові рішення приймалися на загальній раді, що виступала вищим органом влади, а козацька старшина виконувала обрані управлінські функції. Січова демократія мала виразний республіканський характер і закріплювала принципи рівності, виборності та колективної відповідальності, що впливало на формування

локальної правової свідомості. У цьому контексті варто наголосити на значенні козацьких традицій для пізнішого розвитку ідей місцевого самоврядування, адже вони створювали прецедент гнучкого поєднання громадських ініціатив і управлінських повноважень.

Центральним інструментом участі громадян залишалася Загальна рада, де ухвалювалися найважливіші політичні та господарські рішення. Виборність старшини й підзвітність перед радою відображали республіканську модель організації влади, яка забезпечувала баланс між колективною волею та ефективністю управління [1, с. 58]. Застосування таких механізмів мало наслідком формування в суспільстві традицій правового рівноправ'я й відповідальності, що пізніше інтегрувалися в концепцію громадського врядування на територіях українських земель.

Правові традиції місцевого самоврядування були також характерними для сільських і міських громад у XIX – на початку XX ст. в умовах імперських трансформацій. У Російській імперії особливе місце займали земські установи, що виникли внаслідок реформ 1860-х рр. і забезпечували обмежене самоврядування на рівні повітів та губерній. Хоча їхня діяльність регламентувалася державою, земства стали майданчиком для участі місцевої інтелігенції та громади у вирішенні питань освіти, охорони здоров'я, інфраструктури, що стимулювало розвиток соціальної відповідальності та громадської активності. Земства на рівні повітів і губерній отримали обмежені повноваження щодо розвитку освіти, медицини, комунікацій і соціального забезпечення. Попри жорсткий державний контроль і обмеження політичної автономії, ці органи стали важливим майданчиком для залучення інтелігенції та місцевих еліт до управління територіями.

У західноукраїнських землях, які перебували в складі Австро-Угорщини, діяли муніципальні органи з більш розвиненими повноваженнями, що створювало умови для ширшої участі громадян у місцевому врядуванні й закріплювало європейську правову модель управління територіями. В Галичині та Буковині, починаючи з 1860-х рр. функціонували муніципальні ради й крайові сейми, діяльність яких ґрунтувалася на більш розвиненій системі правового регулювання. Це створювало умови для ширшої участі різних соціальних груп у вирішенні питань місцевого значення та забезпечувало певний рівень правової європеїзації локального управління.

Отже, історичний розвиток громадської участі в місцевому врядуванні на українських землях демонструє послідовну еволюцію від безпосередніх форм колективного управління до інституційно оформлених систем самоврядування. Ці традиції стали підґрунтям для формування сучасного розуміння місцевого самоврядування як форми реалізації народовладдя, забезпечуючи спадкоємність правових ідей і цінностей.

Особливого аналізу вимагає радянський період, який радикально трансформував інституційні механізми місцевого врядування. Формально збережені ради стали елементами системи жорсткої централізації, позбавленими реальної автономії й підпорядкованими партійним структурам. Замість колективного самоврядування запроваджувалася модель державоцентричного адміністрування, що суттєво деформувало правові традиції громадської участі, культивуючи патерналістські установки й нівелюючи відповідальність громадян за прийняті рішення.

Аналізуючи різні історичні періоди, можна простежити причинно-наслідковий зв'язок: втрата автономії громад під тиском централізованих моделей управління призводила до зниження рівня участі громадян і деформації локальної правової культури. Натомість періоди, коли громадам надавалася реальна можливість впливати на прийняття рішень, демонструють зростання правової активності та відповідальності, що мало позитивний ефект для формування демократичних практик.

Як наслідок, інституційні механізми участі громадян у місцевому самоврядуванні на українських землях відображають еволюцію від автономних моделей до централізованих і навпаки, демонструючи, що успішне функціонування таких систем можливе лише за умови поєднання традицій колективного управління із сучасними правовими принципами.

Трансформація моделей громадської участі в управлінні територіями безпосередньо пов'язана зі зміною суспільно-політичних умов та ідеологічних орієнтирів, що визначали правову систему України на різних етапах її історії. Перехід від традиційних форм локального самоврядування до централізованих адміністративних моделей, здійснений у радянський період, призвів до глибокої деформації інститутів громадської участі та знищення притаманних українській правовій культурі традицій колективного ухвалення рішень. Радянська модель управління, заснована на принципі «демократичного централізму», формально проголошувала участь громадян через ради, але на практиці позбавляла їх реальної автономії, підпорядковуючи функціонування цих органів партійному апарату. Це закріпило патерналістський тип взаємодії громади і держави, що унеможлилював ініціативу знизу та звужував простір для правової самореалізації громадян [8, с. 145].

Здобуття незалежності у 1991 р. започаткувало процес відродження місцевого самоврядування як демократичного інституту, заснованого на принципах Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 року [2]. Конституція України 1996 року закріпила місцеве самоврядування як одну з основ конституційного ладу, надавши громадам право самостійно вирішувати питання місцевого значення. Це стало відправною точкою для формування сучасної моделі самоврядування, що поєднує елементи представницької та безпосередньої демократії, створюючи умови для активного залучення громадян до управлінських процесів через вибори, громадські слухання, місцеві ініціативи.

Важливим кроком трансформації стала реформа децентралізації, розпочата у 2014 р. Вона передбачала передачу значної частини повноважень і фінансових ресурсів органам місцевого самоврядування, створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ), що зміцнило інституційну базу для реалізації принципу субсидіарності [6]. Завдяки цим змінам громади отримали реальні механізми впливу на соціально-економічний розвиток своїх територій, а рівень участі громадян у прийнятті рішень суттєво зріс.

Окремого аналізу потребує вплив повномасштабної агресії росії проти України на моделі громадської участі. Воєнний стан не лише змінив функціональні завдання органів місцевого самоврядування, а й продемонстрував їхню ключову роль у забезпеченні життєдіяльності громад, організації оборонних заходів і підтримці внутрішньо переміщених осіб. Зросла значущість волонтерських ініціатив і горизонтальних мереж самоорганізації, що стали продовженням історично притаманних українському суспільству традицій взаємодопомоги та колективної відповідальності. Це свідчить про синергію правових традицій і сучасних інституційних механізмів, що забезпечує стійкість держави в умовах кризових викликів.

Отже, сучасна модель громадської участі в управлінні територіями є результатом еволюційного поєднання історичних форм колективного самоврядування та європейських демократичних стандартів, доповнених практиками воєнного часу. Вона засвідчує поступовий відхід від патерналістської моделі радянського типу та повернення до традицій локальної автономії, пристосованих до реалій сучасної правової держави.

Сучасний розвиток місцевого самоврядування в Україні неможливий без комплексного узгодження історичних правових традицій із новітніми інституційними моделями, що ґрунтуються на європейських стандартах і відповідають викликам воєнного часу. У цьому контексті важливо не лише зберегти ідентичність української правової культури, сформованої століттями народовладдя, а й адаптувати її до сучасних механізмів партисипативної демократії. Гармонізація вимагає системного підходу, що поєднує правові реформи, інноваційні моделі самоврядування та розвиток громадянської участі.

Першочерговим напрямом є модернізація правової бази місцевого самоврядування. Йдеться про необхідність перегляду законодавства з метою узгодження його положень із Європейською хартією місцевого самоврядування та практиками держав – членів ЄС. Це включає розширення повноважень органів місцевої влади, забезпечення їхньої фінансової автономії та створення механізмів ефективного контролю й підзвітності, що сприятиме зміцненню довіри громадян до органів самоврядування.

Другим важливим аспектом є інституційне посилення громадської участі [4, с. 75]. Історичні традиції сходів, рад і колективних рішень можуть бути інтегровані у сучасні механізми електронної демократії – е-петиції, онлайн-консультації, цифрові платформи для громадських обговорень, що забезпечують прозорість і залученість громадян до управління територіями. Це дозволяє поєднати звичні для українського суспільства форми громадської активності з інструментами, які відповідають вимогам цифрової доби.

Окремого значення набуває реформування системи правової освіти. Уроки історичних форм самоврядування мають бути інтегровані в програми підготовки державних службовців та представників органів місцевого самоврядування. Поширення правової просвіти серед населення, у тому числі через медіа та освітні платформи, сприятиме формуванню активного громадянина, здатного впливати на прийняття рішень і контролювати діяльність влади.

Невід’ємним елементом гармонізації є забезпечення стійкості місцевого самоврядування в умовах війни та післявоєнного відновлення. Воєнний досвід показав, що громади здатні ефективно самоорганізовуватися та забезпечувати базові потреби населення навіть за відсутності належної державної підтримки [7, с. 9]. На цій основі можна розвивати моделі партнерства між державою, місцевим самоврядуванням і громадським сектором для координації зусиль у відбудові інфраструктури та забезпеченні соціальної згуртованості.

Гармонізація правових традицій і сучасних моделей також передбачає посилення міжнародного співробітництва, зокрема участь українських громад у програмах транскордонного співробітництва, обмін досвідом із європейськими муніципалітетами та залучення інвестицій у розвиток місцевих спільнот [5, с. 119]. Такий підхід дає змогу інтегрувати українські практики самоврядування в загальноєвропейський правовий простір і забезпечити відповідність національних реформ вимогам майбутнього членства в ЄС.

Висновки. Таким чином, українська правова культура формувалася на основі традицій колективного ухвалення рішень, які знаходили своє втілення у вічових зборах, магдебурзькому праві, козацьких радах та інститутах громади. Ці практики забезпечували баланс між локальною автономією та державною владою, створюючи передумови для формування відповідальної правосвідомості. Інституційні механізми участі, що змінювалися залежно від політичного режиму, демонструють закономірність: чим ширшою була автономія громад, тим ефективніше реалізовувалися їхні соціально-економічні та культурні потреби. Радянський період призвів до деформації цих традицій, закріпивши державоцентричну модель управління й нівелювавши демократичний потенціал місцевого самоврядування.

Водночас здобуття незалежності та проведення конституційних і децентралізаційних реформ відновили потенціал громад як суб’єктів місцевої демократії. Особливу роль у цій трансформації відіграє імплементація європейських стандартів, що закладають основу для поєднання історичних традицій з сучасними інституційними підходами. Досвід повномасштабної війни засвідчив важливість громад як осередків самоорганізації та стійкості держави, підкресливши значення правових традицій взаємодопомоги та солідарності.

Гармонізація правових традицій із сучасними моделями місцевого самоврядування передбачає модернізацію законодавства, розвиток електронної демократії, посилення правової освіти й міжнародної співпраці. Вона є ключовою умовою зміцнення громадянського суспільства, побудови ефективної та підзвітної системи місцевого управління і збереження української правової ідентичності в умовах глобалізації. В умовах сьогодення, правові традиції й сучасні інституційні підходи мають розглядатися не як протилежності, а як взаємодоповнюючі елементи, що формують підґрунтя для сталого розвитку демократичної правової держави.

Список використаних джерел:

1. Будник С. І., Прус В. З., Шкуратенко О. В. Джерела права Української гетьманської держави (Війська Запорозького): навч. посібник. Київ, 2017. 212 с.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

3. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. 406 с.
4. Кравченко Т.А. Інституційне забезпечення безпосередньої участі громадян України у місцевому самоврядуванні. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 10 (24). С. 72–82.
5. Пирога І.С., Пирога М.І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Том 1 № 77. С. 117–123.
6. Реформа децентралізації. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>
7. Чикаренко І., Маматова Т., Чикаренко О. Стратегічний розвиток територіальних громад у повоєнний період: нові виклики та вимоги. *Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Дніпро, 4 травня 2023 р. / за заг. ред. І. А. Чикаренко; Т.В. Маматової. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка», 2023. С. 8–11.
8. Ядранський Д. Н. Трансформація патерналізму в державах пострадянського простору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Випуск 17, частина 2. С. 144–147. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_2_2018ua/34.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

